

Paweł Zakrzewski

W SPRAWIE DEFINICJI IDIOMU

Idiom jest jedną z wielu możliwych struktur językowych. Zastanówmy się nad interpretacją tego pojęcia. Nie jest ona jednak jednoznaczna, kryteria zaś takiej, czy innej definicji idiomu mogą być od siebie odmienne w różnych badaniach. Dodatkową trudność stanowi fakt, że szeroko rozumiane związki wyrazowe są kategoryzowane wg różnych kryteriów i w różnych kategoriach, tak pod względem ich ilości, jak i nazw. Mnogość systemów klasyfikacji można szczególnie zaobserwować porównując opracowania językoznawców polskich i zagranicznych.

Na wstępie, przytoczmy definicje niektórych językoznawców polskich, niemieckich oraz amerykańskich.

A oto propozycja definicji trzech polskich specjalistów: „Idiom – [...] ustalony i charakterystyczny dla danego języka (gr. *ἰδιωμα* ‘właściwość’) zwrot mowy, wyrażenie. Na skutek przesunięć semantycznych znaczenie całości nie jest tu sumą znaczeń części składowych, np. pol. *rzucić okiem* ‘spojrzeć’ (nie chodzi tu więc rzucanie okiem jako częścią anatomiczną ciała ludzkiego)”¹.

Podobnego zdania jest dwóch badaczy amerykańskich, którzy za główną cechę wyrażenia idiomatycznego uważają jego znaczenie jako całości, inne niż znaczenia poszczególnych części składowych tej struktury.

„*Idiomatic expression*: An expression which has a distinct, specific meaning of its own, often incompatible with or even contrary to the individual meanings of the words which compose it”².

Spójną z poprzednimi propozycję definicji tej struktury językowej – zwrotu idiomatycznego, przedstawia również niemiecki idiomatyk, W. Friederich:

¹ Z. Gołąb, A. Heinz, K. Polański, *Słownik terminologii językoznawczej*, Warszawa 1968, s. 243.

² M. A. Pei, F. Gaynor, *A dictionary of linguistics*, New York 1954, s. 96.

„*Idiomatische Redewendungen* sind solche Wendungen, deren Sinn ein anderer ist als die Summe der Einzelbedeutungen der Wörter”³.

Inny polski językoznawca, S. Skorupka, proponuje definicję idiomu, koncentrując się na nieprzekładalności tych struktur na inny język (powrócimy do tego zagadnienia w dalszej części niniejszego opracowania). Zdaniem badacza, idiom jest to „zwrot lub wyrażenie nieprzekładalne dosłownie na inny język”⁴. Wspomniany badacz wyróżnia pewne struktury językowe uwarunkowane gramatycznie, tj. wyrażenia, zwroty i frazy.

Wyrażenia stanowią zatem co najmniej dwa wyrazy stanowiące całość syntaktyczną i mające charakter nominalny (imienny), np. *fala morska, fala upalów; kraina mlekiem i miodem płynąca, wielce szanowny, skłonny do pieniactwa; świeżo malowany, zbyt późno* itp. Do wyrażen zaliczane są również wszelkie utarte połączenia przyimkowe, przysłówkowe i spójnikowe, takie jak: *na bok, co chwila, po kryjomu, jak również, a mianowicie* itp.

Zwrot, zdaniem powyższego autora, to zespół wyrazów powiązanych składniowo, w którym człon podstawowy ma charakter werbalny, np. *ruszyć z kopyta, pleść trzy po trzy, jeść łapczywie; prawdę mówiąc, wziąwszy pod uwagę*.

Fraza jest natomiast zespołem wyrazowym złożonym z członów nominalnych i werbalnych, mającym postać zdania. Frazy mogą przybierać formę zdań pojedynczych, np. *burza huczy, sztandary łopoczą na wietrze; serce boli*, mogą też przybierać postać zdań złożonych, np. *nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło*. Zdania te muszą jednak mieć charakter utarty.

Specjalistka rosyjska, H. H. Амосова, w swojej próbie definicji koncentruje się, tak jak badacze wymienieni wcześniej, na przesunięciach semantycznych występujących w idiomach: „Прежде всего идиомы, содержащие так или иначе изолированный компонент, предположительно должны обладать такой контекстуальной самостоятельностью в большей степени, чем идиомы, такого компонента не имеющие. Это различие проявляется отчетливее всего тогда, когда идиома берется вне речи”⁵.

Przedstawmy jeszcze propozycję definicji, którą przedstawił badacz francuski G. Gross: „On appelle *expression idiomatique* toute forme grammaticale dont le sens ne peut pas être déduit de sa structure et en morphèmes et qui n’entre pas dans la constitution d’une forme plus large [...]”⁶.

Przy próbie kategoryzacji i zdefiniowania idiomu, autor artykułu nie wziął np. pod uwagę licznie występujących w języku angielskim *idiomów*

³ W. Friedrich, *Moderne deutsche Idiomatik*, München 1966, s. 9.

⁴ S. Skorupka, *Idiomatyzmy frazeologiczne we współczesnym słownictwie polskim*, „Poradnik Językowy” 1972, z. 3, s. 21.

⁵ H. H. Амосова, *Основа английской фразеологии*, Ленинград 1963, s. 73.

⁶ G. Gross, *Les expressions figées en français. Noms composés et autres locutions*, Paris 1996, s. 4.

czasownikowych takich jak *get up, take off*, przyjmujących różne znaczenia w zależności od towarzyszącej im partykuły⁷. Naszym zdaniem, tego typu różne użycia tego samego czasownika stanowią tylko jego różne warianty semantyczne.

Odnosząc się do klasyfikacji S. Skorupki⁸, wzięto pod uwagę niektóre wyrażenia i zwroty, zrezygnowano jednak z fraz, uznając, że powinny one zostać umieszczone w kategorii przysłów oraz wyrażeń przysłowiowych⁹.

Autor pracy proponuje zatem zdefiniować idiom jako funkcjonujący w danym języku związek co najmniej dwóch wyrazów, nie będący konstrukcją zdaniową, w obrębie którego nastąpiły zmiany semantyczne w stosunku do pierwotnych znaczeń jego elementów składowych, co powoduje, że idiom jest zjawiskiem literalnie nieprzetłumaczalnym, chociaż może mieć ścisły odpowiednik w innym języku (np. idiom *kupować kota w worku* jest dosłownym „tłumaczeniem” idiomu *die Katze im Sack kaufen*, zaś idiom *acheter un chat en poche*, mimo pewnego podobieństwa, już nie – słowo „(der) Sack” jest dokładnym ekwiwalentem słowa „worek”, zaś słowo „(une) poche” znaczy „kieszeń”).

Próbie analizy ostatniej, fakultatywnej cechy struktury idiomatycznej podejmuje w swojej pracy polski komparatysta W. Kaniuka. Stwierdza on, że „istnieją takie idiomy, które możemy tłumaczyć dosłownie z jednego języka na drugi zachowując często tę samą strukturę gramatyczną. Dzieje się to zazwyczaj wtedy, kiedy dwie wspólnoty językowe należą do tego samego kręgu kulturowego. Mogą to być kalki językowe lub zapożyczenia z języka trzeciego, np. z łaciny. Nie można tu również wykluczyć przypadku, że dwa idiomy w dwóch różnych językach tworzą gramatyczno-semantyczne lub tylko semantyczne odpowiedniki”¹⁰.

Idiomami nie będą zatem, zdaniem autora pracy, określenia przenośne typu *głęb, fujara, młotek, czy osioł*.

Po zakończeniu badań nad korpusem składającym się z wybranych przysłów w języku francuskim, niemieckim i polskim¹¹, gdzie każde z nich zawierało nazwę co najmniej jednego zwierzęcia, autor niniejszego artykułu rozpoczął prace nad kompletowaniem i analizą korpusu składającego się z wybranych idiomów w języku angielskim, francuskim, niemieckim, polskim oraz rosyjskim, również biorąc pod uwagę wspomniane kryterium.

⁷ P. Borkowski, *Angielsko-polski słownik idiomów i zwrotów*, Poznań 1991.

⁸ S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 1967.

⁹ J.-M. Gouvard, *Les formes proverbiales*, „Langue française” 1996, n° 110.

¹⁰ W. Kaniuka, *Socjolingwistyczna analiza wybranych struktur idiomatycznych języka niemieckiego i polskiego w aspekcie teorii przekładu i dydaktyki języków obcych – studium konfrontatywne*, Łódź 1975, s. 40.

¹¹ P. Zakrzewski, *Animaux dans les proverbes français, allemands et polonais*, Łódź 2000 (mpis pracy magisterskiej).

Nie będą więc idiomami także zwroty takie jak *patrzeć na kogoś wilkiem*; *lead a cat-and-dog life*; *écrire à un chat*; *wissen, wie der Hase läuft*, czy też *выть волком*, bowiem nie nastąpiły tu zmiany semantyczne elementu centralnego – czasownik w obu przykładach nie stracił swojego pierwotnego znaczenia.

Powróćmy jeszcze do kryteriów podziału struktur językowych St. Skorupki: „Ogół związków wyrazowych [...] możemy klasyfikować według dwóch różnych kryteriów: kryterium formalnego i semantycznego”¹².

Zdaniem tego językoznawcy, kryterium formalne stanowi tam kategoria gramatyczna wyrazów składających się na daną strukturę, a także rodzaj powiązania składniowego między nimi. Biorąc pod uwagę to kryterium, badacz dokonuje podziału związków językowych na wyrażenia, zwroty i frazy, które były już wspomniane w niniejszym opracowaniu.

Przypomnijmy o jeszcze jednym podziale tego samego autora, tym razem dotyczy on kryterium semantycznego – stopnia zespolenia składników danej struktury. Według tej klasyfikacji, badacz wyróżnia związki stałe, łączliwe oraz luźne.

Związki stałe to pewnego rodzaju jednostki leksykalne funkcjonujące w języku jak pojedyncze wyrazy, tzn. że pełnią funkcje semantyczne jako całość, zaś ich znaczenie nie jest sumą znaczeń ich składników, np. struktura wyrazowa *stary grzyb* znaczy tyle co *zgrzybiały starzec*, a *dwa grzyby w barszcz* – *rzecz zbyteczna*.

Związki łączliwe to takie struktury językowe, których stopień spoistości jest znaczny, jednak ich elementy składowe nie uległy procesowi leksykalizacji, np. *dobry, różowy, świetny, zły humor*.

Związki luźne to z kolei takie połączenia, które tworzone są każdorazowo i doraźnie, oraz powstają ze zwykłego zestawienia wartości semantycznej ich składników, np. w wyrażeniu *droga przez wieś* oba elementy mają dosłowne znaczenie i w tego rodzaju połączeniach określenia *drogi* mogą powstawać na bieżąco i w różny sposób, w zależności od sytuacji: *droga przez pola, przez lasy, przez łąki, przez wrzosowiska, przez teren podmokły* itp.

W oparciu o powyższe założenia, proponujemy podział na *idiomy nominalne* oraz *idiomy werbalne*.

Idiomem nominalnym będzie zatem wyrażenie, które nie zawiera żadnego czasownika, np. *biały kruk*, czy też *coq en pâte*.

Za idiom werbalny uważać będziemy z kolei zwroty typu *auf dem Hund sein*, *back the wrong horse*, czy też *собак гонять*.

Autor niniejszego opracowania zdaje sobie sprawę, że zastosowanie powyższych kryteriów może nasuwać wątpliwości co do klasyfikacji pewnych przykładów. Należy jednak wziąć pod uwagę, że przedmiot badań języko-

¹² S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny...*, t. I, s. 3.

znawczych nie pozwala na wytyczenie jasno określonych granic, zawsze może bowiem istnieć próba innej interpretacji i systematyzacji napotkanego zjawiska językowego.

Mamy jednak nadzieję, że zaprezentowana definicja idiomu stanowi kolejną próbę systematyzacji tego zjawiska językowego, chociaż całokształt tego zagadnienia wymaga z pewnością prowadzenia dalszych prac badawczych.

Paweł Zakrzewski

ABOUT THE DEFINITION OF IDIOM

In the paper *About the definition of idiom*, there is a kind of comparison between the definitions of idiom of different authors, drawn in order to provide a common and coherent definition. Thus, idiom is an untranslatable connection of at least two words, not being a sentence, where there are semantic changes as far as the primitive meanings of the components are concerned. In addition, a sort of division of idioms into two categories is proposed; a distinction is made between nominal and verbal idioms.